

A kiejtéstanítás gyakorlatának alapozása

AZ ARTIKULÁCIÓS GYAKORLATOK

Ismérvék – háttérinformációk

Beszédhangjainkat /a magán- és mássalhangzókat/ beszédszerveink változatos, finom mozgásának eredményeképpen hozzuk létre. Minden hangot más-más kontextusban képezzünk, mivel minden egyes hang képzésekor másképpen artikulálunk. A jó *artikulációs mozgás* /beszédhangképző tevékenység/ segíti elő a helyesen képzett hang érvényesülését. Hiába jó a légzéstechnikánk, ha *artikulációs zavarokkal* küszködünk, akkor elmarad a kívánt vagy várt hanghatás. Artikulációs zavart idézhet elő az *ajkak*, illetőleg a *szájüreg* vagy a *fogsor* zártságfoka, továbbá a renyhe *légyszájpadműködés*, valamint a *nyelv* zár- és résképző funkciójának pontatlan érvényesülése.

Az *artikulációs gyakorlatokat* a beszédhangképző területek szerint különítjük el ajak-, áll-, nyelv- és lágyínygyakorlatokra. Az artikulációs gyakorlatok végzésekor párhuzamosan ügyelnünk kell a jó légzésmechanizmus mellett a tiszta, pontos, normakövető hangzóképzésre. Ezekkel a gyakorlatokkal bizonyos beszédhibákat, torzul képzett hangokat javíthatunk, pl.:

- a) a *hangadás hibáit*, azaz a hanggyengeséget vagy a hangtechnikai pontatlanságokat;
- b) a *beszédhangok ejtésének hibáit*, így a selypességet és a raccsolást;
- c) a *beszédfolyamat hibáit*, nevezetesen a hadarást, a pattogást, a lepegést, az elnyújtott vagy a légszomjas beszédet.

A kóros lélektani ok/ok/ból vagy a beszédszervek működési zavaaraiból létrejött beszédhibákat nem javíthatjuk, feltétlenül szakemberre (specialistára) van szükség.

Az artikulációs gyakorlatokat tükör előtt célszerű végeztetnünk.

Módszerek – Javaslatok

Az *áллеjtési gyakorlatokat* azért végeztetjük, hogy a gyermekek szokják meg a nagyobb szájnyitást, és tudatosan irányítsák állmozgásukat. A gyakorlatokat például így irányíthatjuk:

Egyszerű áллеjtési gyakorlatok

- A) Ejtsétek az állatokat úgy, hogy az alsó és a felső fogsorotok között kb. egy ujjnyi távolságot tartsatok! – Egymás után, folyamatosan végezzétek ezeket a gyakorlatokat!
- B) Ejtsétek az állatokat most úgy, hogy két ujjnyi távolság legyen az alsó és a felső fogsorotok között! – Ha jól gyakoroltatjuk a gyermekeket, akkor az állmozgató izületek, izmok lazán, gördülékenyen működnek majd.
- C) Végezzétek el az áллеjtésgyakorlatot úgy, hogy két ujjnyi fogsortávolságot nyissatok háromszor, a negyedik ejtésnél ásitatok hatalmasat!
 - a) lassú tempóval ötször;
 - b) közepes tempóval tízszer;
 - c) gyors tempóval tizenötször

Az álléjtésgyakorlat *összetett* változatát például így szervezhetjük:

Néma utánmondással,
hang nélkül,
az ajkak eltűzött hatalmasra nyításával,
tempóváltással
mondjátok ezeket a hangokat!

a – á – a	e – ő – e	babám – barátja
á – a – á	ő – i – ő	zsák – rúzs
o – á – o	ü – é – ü	zsír – zsúr

Az ajkak szabályos izommunkáját az eredményes *ajakgyakorlatokkal* segíthetjük elő, például így:

Egyszerű ajakgyakorlatok

A) Húzzátok szét, majd hirtelen csücsörítsetek az ajkatokkal!

így – úgy
lép – lép
mér – mar

– Az ajakgyakorlatok nem mindig igénylik a hangadást.
– Megkövetelhetjük a nagy, úgynevezett túlargazdálkodást hangadást.

B) Dolgoztassátok meg széthúzással, majd csücsörítéssel az ajkatokat úgy, hogy közben nagy álléjtéssel mondjátok utánam ezeket a szósorokat, névcsúfolókat!

babám – bárja
család – árpa
saját – tálat

Géza, Géza, gézengúz!
Verebet fog, varjút nyúz.

Ákos,
A szája de mákos!

– Az ajakgyakorlatok után célszerű pihenőt tartani, így elkerülhető a görcsös, merev mozgás.

Az *összetett*, bonyolult felépítésű, több követelményt tartalmazó *ajakgyakorlat* menete például így alakulhat:

Nehezsítsük az ajakgyakorlatokat!

Adjunk hangot is!

Ügyeljünk a laza álléjtésre!

A hangsorokat egy levegőváltással hangoztassuk!

ma – me – má – mé
mo – mö – mu – mű
mo – mí – mó – mu

mar – mer – már – mér
most – múlik – málik
mögötte – megette

Ma mentem messzire,
Meseország mélyére.

– Az első utasításhoz még egy(-két) szempontot rendeljünk, főleg 1. osztályban.

– Magasabb évfolyamon növelhetjük az alaputastáshoz rendelt szempontok számát.

– Továbbfejleszthetjük az ajakgyakorlatok példamanyagát a *p*, *b* hangokból szervezett szósorokkal.

A nyelv összehangolt izommozgásának fejlesztését, valamint a nyelv automatikus munkáját tudatosítjuk a *nyelvgyakorlatokkal* úgy, hogy a szájüreg legkülönbözőbb képzési területeire irányítjuk a nyelvet. A gyakorlatokat például így vezethetjük:

Egyszerű nyelvgyakorlatok

A) Nyissátok nagyra a szátokat!

Mozgassátok föl-le a nyelveteket,

– Ezeket a gyakorlatokat úgy is végezhetjük, hogy a nyelv hegyével az ellenkező irányba haladunk (előlről hátra, hátulról előre).

közben érintsék a felső majd az alsó fogsorotokat vagy fogmedreteket!

- B) Nyissátok akkorára a szátok, mintha az *á* hangot ejtenétek!
Nyelvhegyetekkel érintsétek
- az alsó majd a felső ajkatokat;
 - a felső fogsorotokat, utána a fogmedreteket;
 - a szájadlás közepét;
 - végül emeljétek hátra a nyelveket (amennyire tudjátok)!

Összetett nyelvgyakorlatok

Pörgessük a nyelvünket, képezzünk *r* hangot!

Reggelire retket,
retksalátát, paprikát,
paradicsomot, karalábot
rendeltem rozskenyérrrel.

A *szöveges nyelvgyakorlatok* a teljes artikulációs bázist fejlesszék, úgy kell válogatnunk a szemelvényekből.

Kiss Dénes: *Korong forog*

Görbe bögre forog körbe. Karimája kerek pörge.	Korongon hengeredik, kerekdeden forgolódik.
Pördül–görbül kerekedve. Fürge bögre forog körbe.	Korong forog körbe–körbe. Kerekedik görbe bögre.

Az úgynevezett *lágyszájpad-gyakorlatokkal* a beszéd nazális színezetét lehet korigálni. Jó, ha tudunk füttyülni, s a füttyel hangmagasságot változtatni. Ezáltal a nyelvhat helyzete változik, a lágyszájpad is munkát végez. Tisztabb hangok képzésére válik alkalmassá a beszélő. Végezzünk például így a gyakorlatokat!

Egyszerű lágyszájpad-gyakorlatok

Dőljétek hátra kényelmesen!
Mondjátok ezeket a szótagokat (szósorokat)
mondatokat:

- erőteljes, hangos képzéssel;
- fokozatosan gyorsuló tempóval;
- gyors pergő mozgással!

ká – ka – kö – ke – ko – ki
ka – ká – kő – ké – kó – ke

Az összetett *lágyszájpad-gyakorlatokkal* az artikulációs bázis egyéb területeit is kondicionál(hat)juk, például így:

Káka között kucorog.
Röptessünk rigót!
Törjünk mogyorót!
Kergessünk rókát!
Pörgessünk pörgettyút!

– Neheztítjük a gyakorlatot, ha a nyelvet az artikulációs bázis megnevezett részeihez szorítjuk 2-3 másodpercig úgy, hogy közben lefelé ejtjük az állat.

– Az *r* hang képzéséhez szükséges erőteljes mozgással az egész nyelvizomzatot erősítjük.

– Az *r* hang képzéséhez szükséges erőteljes mozgással az egész nyelvizomzatot erősítjük.

– Ügylejünk arra, hogy a kapcsolt magánhangzók kiejtése se torzuljon!

– Gyakorlás közben ujjunkkal érdemes megtartanunk az állunkat.

– Gyorsasági artikulációs gyakorlatokkal bővíthetjük ezeket a feladatokat, s az artikulációs területek hadarásmentes, pergő, gyors működését segíthetjük.

A szöveget szerencsés úgy válogatnunk, hogy az artikulációs bázis összehangolt fejlesztését tudjuk megelőzni egy-egy ismert irodalmi alkotással.

Hintáztató – kiszámoló

Egy – ösvényt küld a hegy,
Kettő – nyeret köt a felhő,
Három – lendülsz fecskeszárnyon,
Négy – szelek útján mégy,
Öt – kaput nyit a köd,
Hat – bebocsát a Nap,
Hét – fényből szó mesét,
Nyolc – visszalovagolsz,
Kilenc – ide sietsz,
Tíz – viszel engem is.

Hinta, palinta
Vár a mesepalota.
Lassíts, maradj is,
Felmegyek magam is.

A beszéd folyamatában találkozók bizonyos mássalhangzók hangellentéte úgy oldódik fel biztonságosan, hogy egyes hangok módosulnak, megváltoznak, mások igazodnak, illetőleg kiesnek. Beszédhangjaink tiszta, pontos, határozott képzéséhez hozzátartoznak a hangkapcsolati törvények, a kiejtéstani szempontjából a hangkapcsolati gyakorlatok.

Ha azonos magánhangzók találkoznak, akkor mind a két magánhangzót teljes értékű hangként ejtjük, vagyis nem engedhető meg hangzóki-vetés vagy rövidítés.

A különböző magánhangzók találkozásakor minden hangot szólaltassunk meg tisztán. Az eltérő magánhangzók képzése között keletkezett hiástust kitöltő j teljes értékű hangoztatása helytelen.

A mormakövető köznyelvi kiejtés megköveteli a mássalhangzó-kapcsolatok törvényszerűségeinek megfelelő érvényesítését. De nem egyforma mértékben és érvénnyel realizálódnak. Célszerűen összeválogatott hangoztatási példákkal megelőzhetjük a *betűjejtést*, s kifejleszthetjük a helyesírásban nélkülözhetetlen *beszédhallást*.

Részleges hasonulás

- a) zöngétlenné válás: rabszolga – rapszolga
 hoztam – hosztam
 nádcukor – nárcukor
 nagy csapás – naty csapás
- b) zöngéssé válás: lépdél – lédél
 patakban –patagban
 vasgerenda –vazgerenda
- c) a képzés helye szerinti: azonban –azomban
 színpad –szímpad
 szénpor –szémpor

Teljes hasonulás

- a) Írásban nem jelölt: anyja – annya
 hagyják – hagyják

– Az óvodában tanult, ismert mondókákat, nyelv-törőket gyorsasági gyakorlatként végeztethetjük, de csak addig szabad fokozni a tempót, amíg a gyerekek nem követnek el helyesejtési hibákat.

– A gyorsasági gyakorlatokat hangadási és artikulációs gyakorlatok előzzék meg.

– Szeretik a gyerekek azokat a játékos feladatokat, amikor társuk ajkáról kell leolvasni a „némán” ejtett hangokat.

– A betűismertetés/betűtanítás időszakában jelentékenyebb számú artikulációs gyakorlatot végeztethetünk.

beenged, lelkiismeret, kiíssza, rááll,
Kell-e ekkora alma?

fűa, híű, Miért? iskolai, rádűó, diűó, ideűi, híűaba.

bátyjuk – bátyuk
foggyon – foggyon

Nem érvényesül: célja (céjja), daljáték (dajjáték), eljátszik (ejjátszik) stb.

b) Írásban jelölt: Hasal hassal, szájjal szájal,
vasal vassal, tüzel fával,
fülel füllel, de nem tűzzel.

Összeolvadás

a) kötelező érvényű: kútja – kútya
füts – füccs
kenj – kenny
fogadsz – fogacc
mozgatsz – mozgacc

b) választékos kiejtésben: láttság – (láccság) – láttság
(inkább részleges nagyszerű – (naccerű) –
hasonulás) natyszerű

c) nem érvényesül: létjogosultság (tty), védjegy (egy),
átjön (tty)

Rövidülés

kinnlevő	Az egymás mellé kerülő	kin ⁿ levő
álldogál	három mássalhangzó kö-	ál ^d dogál
szálldos	zül az egyik – gyakran	szál ^d dos
váll-lap	– hosszú. Ezt igyekez-	vál ^d -lap
balett-táncos	zünk félhosszan ejteni,	balet ^t -táncos
sakk-kör	így a helyesírást is segítjük.	sak ^k -kör

Mássalhangzó-kiesés

a) Ha nem összetett szavakban kerül egy-
más mellé három-három mássalhangzó,
igyekezzünk mindegyiket realizálni,
úgy hogy egy félértékű lesz a kiejtésben.

b) Ha összetételben halmozódnak az egymás
mellé kerülő mássalhangzók, ne vessük
ki egyiket sem, mert nehezíti a jelen-
tésfelismerés mellett a helyesírást is.

ajánlkozik – aján^lkozik
jelentkezik – jelen^kezik
mondta – mon^dta
Kösd meg! – Kösd^d meg!
mindnyájan – min^dnyájan

keresztzál – szsz → t
liftpénz – fn → t
tarackfű – cf → t
ingnyak – nny → g
kardmarkolat – rm → d

Olvassátok fel a közmondásokat / szólásokat!
Ügyeljetek a jellegzetes hangkapcsolatok
érthető, köznyelvi kiejtésére!

Illik rá, mint számárra a bársonynyereg.
Senkinek a szép szó nem szakasztja száját.
Járt utat a járatlanért el ne hagyj!
Madarat tolláról, embert barátjáról lehet
megismerni.

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik.
De fennhordja az orrát.

Leesik az álla.

Szögre akaszthatja a tudományát.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Pereg a nyelve, mint a pergő rokka.

– A hangkapcsolat-gyakorlatokat akkor kezdjük el
gyakoroltatni, amikor az ilyen típusú szavak, szószer-
kezetek megjelennek a szövegekben. A hasonulásokra
és az összeolvadásra stb. alaposan végiggondolt kife-
jezésbókrok jó előkészítői lehetnek a helyesírás tanítá-
sának is. A felolvasáskor vagy élőbeszédben ejtett
hangkapcsolat-hibákat következetesen javíttatni kell.

– A hangkapcsolat-hibák megszüntetésének leg-
hatékonyabb módja a beszéltetés, az élőbeszéd
gyakoroltatása, amikor az egészséges ritmusú és
tempójú beszédben automatikusan érvényesülnek
a hangkapcsolatok törvényszerűségei.

– Célzerű rendszeresen gyűjtetni a beszédhangok
különböző eseteit, s a szavak/kifejezések helyesejtését
és helyesírását párhuzamosan gyakoroltathatjuk.

Követelmények – normaalkalmazás

Feltétlenül differenciáljuk a feladatokat a gyermekek artikulációs teljesítménye, képessége alapján.

- a) Vannak lustán/renyhén artikuláló tanulók. Velük tükör előtt célszerű egyéni gyakorlatokat végeztetnünk.
- b) Előfordul, hogy néhány növendékünk arra az artikulációs gyakorlatok végzésekor eltorzul. Előidézheti ezt a fölösleges izommozgás vagy a túlzott igyekezet, esetleg túlfűtött teljesítményorientáltság.

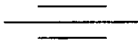
Az artikulációs hibák miatt senki sem gúnyolódhat!

A természetesen zengő, tiszta, kimunkált artikulációjú beszédet alakítsuk ki. Ehhez körültekintően válogatott, a gyermekek képességeihez igazodó, azokat fejlesztő feladatokat végeztessünk eltúlzott, de nem feszes ajakmozgással.

Fontos a kényelmes, görcsmentes testtartás kialakítása. A külső görcs gátolja a gége természetes mozgását hangképzés közben. Az egész hangképzőrendszer kifogástalan működésének következménye a könnyed, pergő, begyakorolt artikuláció lesz.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Dr. H. Tóth István: Megújul- e kiejtéstánításunk? Módszertani Közlemények, 1995.5:216-221., Szeged.
2. Dr. H. Tóth István: A kiejtéstánításunk pedagógiája. In: Kernya Róza (főszerk.): Az anyanyelvi nevelés módszerei. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Könyvkiadó Rt., Kaposvár, 1995.

BARTÓK PÁLNÉ

Dózsa György Általános Iskola
Debrecen

Művelődési vetélkedő

Egy-egy jelentős esemény vagy évforduló alkalmából mindenképpen érdemes művelődéstörténeti vetélkedőt rendeznünk. Ehhez kívánok most kedvet ébreszteni azzal, hogy közreadom az „Emese álma” című házi versenyünk, vetélkedőnk forgatókönyvét. A benne említett könyveket, forrásmunkákat a verseny előtt két hónappal kapták meg a háromtagú csoportok.

A gyerekek a játékot nagyon élvezték, és mindannyian izgultak a továbbjutó csoportért. Az alapos felkészülésnek meg is lett az eredménye! Csoportunk sikeresen szerepelt az országos művelődéstörténeti vetélkedő első fordulóján, középdöntőjén és 2. helyezést ért el az országos döntőn, amely 1996. május 11-én a Hadtörténeti Múzeumban került megrendezésre.

EMESE ÁLMA

*„Magyar vagyok: lelkelem, érzésem örökséget
kapott, melyet nem dobok el: a világot
nem szégyeníteni kell, hanem gazdagítani.
Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha
meg nem őrzök magamban minden
színt, minden kincset, ami az emberiséget
gazdagíthatja? A magyarság színét,
a magyarság kincsét!”*

(Babits)

*Indításként:
A tanár olvassa fel.*